

KEFELÎ HÜSEYİN EFENDİ VE *BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÜLİSTÂN* İSİMLİ ESERİ¹

Gözde ÖZCANAR SEL²

APA: Özcanar Sel, G. (2021). Kefelî Hüseyin Efendi ve *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* isimli eseri. *Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi (DEÇ)*, 2(1), 76-90.

Öz

İrânli meşhur şair Sa‘dî-i Şirazî’nin 13. yüzyılda yazdığı Farsça eseri *Gülistân*’a yazıldığı devirden itibaren çok sayıda tercüme ve şerh kaleme alınmış, Klasik Türk Edebiyatı’nın şairlerine ilham olan bu esere Türk dilinde de çok sayıda şerh yazılmıştır. Bu şerhler, Osmanlı medreselerinde, Fars dili ve edebiyatı öğretiminin başlıca kaynakları olarak okutulmuşlardır. Çalışmamızın konusunu da *Gülistân*’a yazılmış Türkçe şerhlerden biri olan *Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* isimli eser oluşturmaktadır. Eser, Kefeli Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınmıştır. 16. yüzyılın âlim şahsiyetlerinden biri olan Kefeli Hüseyin Efendi, Arapça ve Farsçayı edebiyatlarıyla öğrenmiş; hadis, tefsir, fıkah ve diğer dinî ilimlerle birlikte matematik, astronomi ve musikîye de vakıf olmuştur. Kefeli Hüseyin Efendi’nin çok yönlü kişiliğini ve ilmi birikimini yansıtan *Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*, kendisinden önce yazılmış şerhlerin eksikliklerini tamamlamak gayesiyle yazılmıştır. Klasik Türk Edebiyatı’nın geleneksel şerh anlayışına bağlı kalınarak yazılan şerhte, metnin Türkçeye tercümesi verildikten sonra ele alınan eserin gramer özellikleri, sahip olduğu söz varlığı ve içerdiği edebî bilgiler üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın amacı, Kefeli Hüseyin Efendi’nin hayatı ve eserlerine değinerek *Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*’ı tanıtmak ve şerhin yazımında izlenen şerh tekniklerini genel hatlarıyla ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Kefeli Hüseyin, Sa‘dî, *Gülistân*, 16. Yüzyıl.

KEFELÎ HÜSEYİN EFENDİ AND HIS WORK “*BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÜLİSTÂN*”

Abstract

A great number translations and sharhs have been made on Persian work named *Gülistân* since the time it was written by famous Persian poet Sa‘dî-i Şirazî in the 13th century. Also, numerous Turkish sharhs have been written on this work which inspired Classical Turkish Literature poets. These sharhs, which were the main sources of Persian language and literature were taught in the Ottoman madrasas. The subject of our study is *Bustan-Efruz-ı Cinan Der-Şerh-i Gulistan*, which was one of the Turkish sharhs. The work was written by Kefeli Hüseyin Efendi. One of the scholar figures of the 16th century, Kefeli Hüseyin

Geliş Tarihi: 06.06.2021

Kabul Tarihi: 22.06.2021

¹ Bu makale Prof. Dr. Ahmet KARTAL danışmanlığında tamamlanan “*Hüseyin Kefevî ve Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*” başlıklı doktora tezinin inceleme bölümünden üretilmiştir.

² Dr., Bağımsız Araştırmacı, e-posta: gozdeozcanar87@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4133-3250.

Efendi learned Arabic and Persian with their literatures; he also was very competent on hadith, tafsir, fiqh and other religious sciences alongside mathematics, astronomy and music. Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân, which reflects the sophisticated personality and knowledge of Kefeli Hüseyin Efendi, was written aiming to complete the deficiencies of the previous sharhs. Grammatical features, vocabulary and literary information of the work were emphasized on this sharh which was written by sticking to the traditional sharh concept of Classical Turkish Literature, after giving its Turkish translation. The aim of our study is to introduce Bustan-Efruz-ı Cinan Der-Şerh-i Gulistan and to reveal the sharh techniques in general terms, by referring to the life and the works of Kefeli Hüseyin Efendi.

Keywords: Sharh, Kefeli Hüseyin, Sa'dî, Gulistân, 16. century

1. Giriş

Şerh; kelime anlamı olarak “kesmek, parça parça etmek, doğramak, parçalamak; açmak, genişletmek, muhafaza etmek” manalarına gelir. Bir meseleyi şerh etmek ise; “açıklamak, kapalılığını gidermek, beyan ve izah etmek” anlamlarına gelmektedir (Atay, 1968: 1094). Tunca Kortantamer’in ifadesiyle şerh: “Bir metnin, daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması”dır (Kortantamer, 1994: 1).

Edebî metni, anlamak ve yorumlamak gayesiyle yazılan şerhler, edebî metinde gizli kalmış anlamların, izaha muhtaç olduğu düşünülen kısımların açıklanmasıyla meydana getirilirken, eserin katbekat üstünde bir sayfa sayısına ulaşabilmekte, böylece kendisi başlı başına bir esere dönüşebilmektedir. Klasik Türk Edebiyatı dairesindeki şerhler incelendiğinde, özellikle Arap ve Fars edebiyatına ait klasik eserler, tercüme ve şerh edilmiştir. Sayısal olarak, Arapça “Avâmil”, “Emsile”, “Kâfiye”, “Unmûzec”, “Telhîsü'l-Miftâh” gibi dil ve belâgat üzerine kaleme alınmış eserler ile, Farsça telif edilmiş “Hâfiz Divânı”, Sa'dî'nin “Gülistân”, “Bostân”, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin “Mesnevî-i Ma'nevîyye” gibi edebî eserlerin şerh yazımında öne çıktığı görülmektedir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, bu eserlerin dil öğretiminin başlıca kaynakları olarak Osmanlı medreselerinde okutulmuş olmalarıdır. Özellikle Fars dili ve edebiyatı öğretimi söz konusu olduğunda ise karşımıza Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* isimli eseri ve bu esere yazılmış şerhler çıkmaktadır. Çalışmamızda *Gülistân*'a yazılmış şerhlerden birisi olan *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* isimli eser incelenecektir. Öncelikli eserin şarihi (şerheden) Kefeli Hüseyin Efendi'nin hayatı, edebî kişiliği üzerinde durulacak daha sonra eseri hakkında bilgi verilecektir.

2. Kefeli Hüseyin Efendi'nin hayatı

Hüseyin Efendi, 16. yüzyılda bugün Kırım sınırlarında yer alan Kefe'de dünyaya gelmiştir. Babasının adı İbrahim'dir. İlk tahsilini Kefe'de yaptığı anlaşılan Hüseyin Efendi, emlak sahibi ünlü bir tüccarken dünya işlerinden elini çekip ilim tahsili için İstanbul'a gelmiş; buradaki medreselerde dinî ve akli ilimleri öğrenmiş ve müderris olmuştur. Hocası Karadâvudzâde Mustafa Efendi 1567'de Medine kadısı olduğuna göre Hüseyin Efendi bu tarihten önce eğitimini tamamlamış olmalıdır. 1577 yılına kadar Kefe'ye dönüp burada şehrin kadısı Mahmut Çelebi'den matematik ve mûsiki gibi dersler almış, Ahmed-i Sâdık-ı Taşkendi'den tasavvuf terbiyesini öğrenmiş, Kefe'nin çeşitli yerlerinde kadılıklarda bulunmuştur. 1577 yılında annesiyle birlikte İstanbul'a dönen Hüseyin Efendi burada Edirnekapı Mihrimah Sultan, Süleymaniye Dârülhadis medreseleri gibi yerlerde görevlendirildikten sonra 1599 yılında mahrec mevleviyetlerinden Kudüs kadılığına tayin edilir. Buradaki görevinden hoşnut olmayan Hüseyin Efendi 1600 yılında Mekke kadılığına geçiş yapar. Nev'îzâde Atâyî, zamanında kimsenin rağbet etmediği Mekke kadılığına kendi isteğiyle gittiğini söylemekte ve bu yolculuğuna çıkarken yaptığı vedalaşmayı anlatmaktadır (Aksoyak, 2004).

Bu vedalaşmadan sonra Mekke'ye gidişiyile beraber kaynaklardaki bilgilerde tutarsızlıklar başlar. Burada kaldığı süre, ölüm yeri ve tarihiyle ilgili farklı bilgiler görülür. *Osmanlı Müellifleri*'nde Mekke veya Edirne'de öldüğünü söyleyerek tereddüt ifade edilmektedir. Mehmet Tefik Efendi, Hüseyin Kefevî'nin İstanbul'a gelmek üzereyken vefat ettiğini belirtmiştir. Mehmet Tahir, *Kırım Müellifleri*'nde, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'ye dayanarak Hüseyin Efendi'nin Mekke'deki görevini tamamladıktan sonra Edirne'ye geldiğini ve biraz sonra da vefat ettiğini ve Zehrimar Camii haziresinde defnedildiğini söyledikten sonra mezar taşında "*Sultanü'l-müellifin Kefevî Hüseyin Efendi 1010*" ibaresinin yazılı olduğunu söylemektedir. Bursalı Mehmet Tahir, Ahmet Badi Efendi'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'de mezar taşını gördüğünü ifade etmesine dayanarak müellifin ölüm yerinin Edirne olduğunu belirtir. Diğer kaynaklar ölüm yerini ya söylemezler ya da Mekke olarak ifade ederler. (Aksoyak, 2004).

Bu karışıklık *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*'ın dibacesinde yer alan bilgilerle açıklığa kavuşmuştur. Hüseyin Efendi İstanbul'dan ayrıldığı 1600 yılından itibaren yaklaşık bir yıl kadar Mekke'de kadılık yapmış, daha sonra hastalanarak vefat etmiştir. Eserin dibacesini kaleme alan Hüseyin Efendi'nin samimi dostu Hüseyin bin Rüstem bize şu bilgileri aktarmaktadır: "*Güzel nefesi her an hayra vesile olup ve Allâh'ın kullarına her daim yardımda bulunurken nefes darlığı (astım) hastalığına yakalanıp, zamanla şikâyeti artmış hastalığı şiddetlenmiş ve katlanılmaz hale gelince tabipler hava değişikliğini gerekli görmüş, başka bir yere taşınması uygundur deyince temiz havası meşhur Hicaz'a yerleşmiştir ancak çok geçmeden günden güne zayıflayıp, kuvvetten düşmüş ve 27 Safer 1010 (27 Ağustos 1601) Pazartesi günü*

sabah namazı vaktinde vefat etmiştir. Kabri Abdullâh bin Abbas –radıyallâhu anh- yakınında bulunmaktadır.” Abdullâh bin Abbas’ın kabri Mekke’nin Taif şehrinde dir. (Raşit Efendi, nr. 566, 6^a-7^a)

Ahmet Badi Efendi’nin Edirne’de görmüş olduğu Hüseyin Efendi’ye ait şahide ise Osmanlı toplumunda eşi gurbette vefat eden ve toplum tarafından sevilip hürmet edilen kişiler için dikilen makam taşlarındandır. Bu mezar taşı bugün hala Edirne’de bulunmaktadır (Kökrek, 2016).

3. Edebî kişiliği

Mehmet Çavuşoğlu’nun “*bir zarif adam*” olarak bahsettiği Kefeli Hüseyin Efendi, Kınalızâde Ali’ye göre, güzel bir mananın ardından şahin gibi giden, bilgili insanların peşini bırakmayan bir adamdır. Kırım halkına Tatar denildiği herkesçe bilinir. Nev’îzâde Atâyî, bundan hareketle Hüseyin Efendi’nin misk âhusunun göbeğinden Tatar miski kesesinin düşmesi gibi Kefe’de “varlık yazısına” düştüğünü söylemektedir (Çavuşoğlu, 2003:43).

Nev’îzâde Atâyî’nin uzun uzadıya anlattığı Hüseyin Efendi, devrinin âlim, edip, fazıl kişilerden biri olarak herkesçe sevilen musikî ilminde marifetli bir musikîşinas, bestekâr, meclislerde anlattığı mensûr ve manzûm ince manalar taşıyan latifeleriyle herkesçe meşhur, nüktedân, güler yüzlü hoş sohbet bir insandır (Atâyî, 2017:1220). Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*’da benzer ifadelerle Hüseyin Efendi’nin, ince manalarla dolu latifeleriyle hem güldüren hem düşündürülen marifet sahiplerini sohbetlerinde bir araya getiren, mensur ve manzum sözleri, âlimlerin ağızlarında bir atasözü olacak kadar sevilmiş şairlerin gönüllerine yer etmiş biri olduğunu dile getirir (Kâtip Çelebi, 1971).

Nev’îzâde Atâyî, eserinde Hüseyin Efendi’nin başından geçen hadiselerden de bahsetmiştir. Anlatılan bu hikâyeler içerisinde kişiliği hakkında değerli bilgiler gizlidir. Bu hikâyelerin birinde, Kudüs kadılığı için yola çıkmadan önce yanındaki eşrafla beraber II. Sultan Bâyezîd’in kabrini ziyaret eden Hüseyin Efendi, yolda Maymuncu Deli Mehmet adlı bir maymun oynatıcısını görür. Atından inip, adamın elini öper ve duasını rica eder. Orada bulunanlar bu garip hale inanamaz, hayretler içinde sebebini sorduklarında ise Hüseyin Efendi, Mehmet Dede’nin evliya olduğunu, kendini gizlemek için maymunlarla beraber olduğunu söyler. Hüseyin Efendi’yi yakından tanıyanlar amacının, makam düşkünlüğü ile kibrine yenilmiş gafillere, hor görüp aşağıladıkları Maymuncu Deli Mehmet Dede’nin maymun pisliğine batmış ellerini öptürmek olduğunu anlar. Maymuncu Dede bu hadiseden sonra evlialıkla meşhur ve o tür insanların elini öpüp avucuna yüzlerini sürerek hacetlerini diledikleri bir kimse olur (Atâyî, 2017).

Hüseyin Efendi'nin yakın dostu olan Hüseyin bin Rüstem, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* dibacesinde onun hakkında; "Aç gözlülükten alçaklık ve kanaatten şeref ve şan çıkar." sözünün manasını bilip mala mülke hiç meyl etmediğini, ihtiyaçlarını asla dile getirmedeğini, bu özelliğinden dolayı onu tanımayanların, kendisini zengin zannettiklerini söylemiştir. Leziz sohbetine katılmayı dostları büyük bir arzuyla bekler, sohbet ortamından bir an olsun ayrılmazlarmış. Bu sohbetlerin yıllarca müdavimi olan Hüseyin bin Rüstem, bir defa bile gücenmeye sebep olacak bir vaazını işitmediğinden, dostluk yolunda yüce dağ gibi sağlam ve kuvvetli olduğundan bahseder. İlmî faziletleri ve sanattaki hünerleri türlü türlü olan, "kalkıp çalışmak gerekir oturduğun yerden" sözü üzere yolculukta, evinde, seferde, tanıdık tanımadık yanında bir an kitap okumaktan geri durmayan bir âlim olduğundan bahsetmektedir. İmâm Şafî hazretlerinin "denize dalar kim almak isterse incileri" sözüyle amel olup yanından kalemi, elinden yazdığı kâğıtları eksik olmayan ve sayısız kitap okumuş olan Hüseyin Efendi'nin bir kere okuduğunu asla unutmadığından söz etmiştir (Raşit Efendi, nr. 566).

Hüseyin Efendi, çok okumasından olsa gerek gözlerinden muzdariptir. Osmanlı'da "remed" olarak bilinen göz iltihabı hastalığına yakalanmıştır. Yakın dostu şair Cinânî, gözlerinden şikayetini duyunca onun için "ilim irfan sahiplerinin göz nurusun" dediği bu kıtayı yazıp kendisine göndermiştir:

İşitdüm çeşmüni ey nûr-ı 'aynı cümle 'ayânun
Remed rencîde kılmış 'aynî olmuş çeşm-i giryânun
Cemâl-i bâ-kemâlün çeşm-i bedden saklasun Mevlâ
Ki zîrâ gözlerinin nûrısın erbâb-ı 'irfânun (Okuyucu, 1994: VIII)

4. Eserleri

Hüseyin Efendi, Arapça ve Farsçayı edebiyatlarıyla bilen, üç dilde şiirler yazmış; hadis, tefsir, fıkıh ve diğer dinî ilimlerle birlikte matematik, astronomi ve musikîye de vakıf bir insandır. Farklı konulara dair 15'ten fazla eseri bulunmaktadır:

4.1. Râznâme

Edebiyatımızda kitap falı türünün bilinen en önemli örneklerinden birisidir. *Râznâme*, *Sevânihü't-tefe'ül*'ün İstanbul'da bazı yeni olay ve hatıraların ilavesiyle 192 hikâyeye çıkarılmış şeklidir. Tezkire ve latife özellikleriyle şahısların başlarından geçen ilginç hikâyeleri ve bu hikâyelere uygun şekilde *Kurân-ı Kerim*, *Mesnevî-i Ma'nevî* ve *Dîvân-ı Hâfız*'dan bakılan fallardan oluşan edebî bir fal-nâme örneğidir. Eser, İsmail Hakkı AKSOYAK tarafından bir incelemeyle birlikte yayımlanmıştır (Aksoyak, 2004).

4.2. *Sevânihü't-tefeül ve Levâihü't-teveffül*

Bu eser, *Râznâme* gibi fal hikâyelerini içeren bir eserdir. Hüseyin Efendi'nin arkadaşlarının isteği üzerine kaleme alınmıştır. İçerisinde 139 hikâyeye mevcuttur. İçerisinde bulunan hikâyelerin bir kısmı daha sonra *Râznâme*'ye ilave edilmiştir.

4.3. *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*

Eserin tek nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr: 305'tedir. Talik yazı ile kaleme alınmış olup 351 yapraktır. Bu nüshanın başı ve sonu eksiktir.

4.4. *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*

Üzerine inceleme yaptığımız bu eser yazımızın ilerleyen bölümlerinde detaylıca ele alınacaktır.

4.5. *Haşiye-i Kefevî*

Diyarbakır Umumî Kütüphanesi Yazmaları içerisinde nr: 1911'da kayıtlı olan eser, Arapçadır.

4.6. *Şerhu Lâmiyyeti'l-Acem*

Tuğrâi'nin meşhur kasidesinin, Selâhaddin es-Safedî, Bedreddîn ed-Demâmînî ve Kadı Celâleddîn el-Hadramî'nin şerhlerinden hareketle yazılmış bir eserdir.

4.7. *El-cevâb 'an-itirâzâtî'l-mevlâ Ahmed el-Ensârî 'alâ-mevâzi'a min tefsîri'l-'allâme Ebi's-Su'ûd el-'Îmâdî*

Şemseddin Ahmet el-Ensârî, Ebu's-su'ûd Efendi'nin tefsirindeki bazı görüşleri tenkit etmesi üzerine Hüseyin Efendi, Ebu's-su'ûd Efendi'yi savunduğu bu risaleyi kaleme almıştır. Eserin nüshası Süleymaniye Kütüphanesi /Hekimoğlu Ali Paşa nr: 98/1'de kayıtlıdır.

4.8. *Risâle 'alâ mevâzi'a min-miftahi'l-ulûm ve şerhihî li's-Seyyid eş-Şerîf ve Nübez Mimmâ Yete'allaku bi-sıfati's-salâti min-şerhi'l-vikâye*

Risale, Sekkâki'nin *Miftâhu'l-ulûm*'u ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin bu esere yazdığı şerhin bazı kısımlarıyla birlikte, namazla ilgili meseleler üzerinde durduğu Arapça notlarından oluşur. Eserin nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yenicami nr: 1182/7'de kayıtlıdır.

4.9. *Şerhu evâ'ili bâbi'l-vekâle bi'l-bey' ve's-şira mine'l-hidâye*

Arapça fıkıha dair bir risale olup nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Yenicami nr: 1182'de bulunmaktadır.

4.10. *Talika 'alâ-haşiyyeti İmâdüddin*

Mantıkla ilgili bir eserdir. Nuruosmaniye Kütüphanesi nr: 4482’de kayıtlıdır.

4.11. Talîkât ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî

Hüseyin Efendi’nin *Sahîh-i Buhârî*’nin gusül hadislerini açıklayan notlarından oluşur.

4.12. Talîkat ‘alâ Sahîh-i Müslim

Sahîh-i Müslim üzerine yazdığı notlarından oluşur. Diyarbakır Umumî Kütüphanesi yazma eserleri arasında *Şerh-i Müslim-i Kefevî* adıyla nr: 2228’de Arapça bir eser yer almaktadır.

4.13. Makâle fî Mevlânâ Muzaffer

Kâtip Çelebi’nin söz ettiği bu eserin nüshası ele geçmemiştir (Kâtip Çelebi, 1971).

4.14. Kaside-i Nuniye

Hızır Bey’in *Kaside-i Nuniye*’sine Türkçe şerhidir.

4.15. Niksârîzâde Mahmut Efendi ile İlmî Münazaralar

Kaynaklarda Kefevî’nin devrin âlimlerinden Niksârîzâde Mahmut Efendi ile ilmî münazaralarına dair mektuplarından ve makalelerinden oluştuğu söylenen henüz ele geçmemiş bir diğer eserdir (Aksoyak, 2004: 37).

4.16. Pend-nâme

Bu eserin varlığına dair bilgi *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* içerisinde yer almaktadır. Hüseyin Efendi *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* içerisinde bir hususu izah ederken bu eserden şöyle bahsetmektedir: “*Aklı olan devlet işine karışmaz ve kendisine çok ısrar edilse dahi bu derde tutulmaz, o görevi kabul etmez. Görünür olan şudur ki şeyh hazretleri (Sa’dî-i Şîrâzî) bu asırda gelip, ilmî makamların çoğunun liyakatsiz, o işin ehli olmayanlar tarafından rüşvet ile işgal edildiğini görüp, ilim adamları ve ulemanın ileri gelenleri olarak görülen insanların çoğunun aslında cahil, ayaktakımından ibaret olduğuna şahit olsa bu öğütleri tekrar etmek zorunda kalır. Bu yürek yakan konuya dair detaylı bilgi Pend-name isimli kitabımızda yazılmıştır dileyen görsün.*” (Raşit Efendi, nr.566: 363^b-364^a). Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Hüseyin Efendi’nin *Pend-name* isimli bir eseri bulunmaktadır; ancak kataloglarda yapmış olduğumuz taramalarda eserin nüshası bulunamamıştır.

5. Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân

İran edebiyatının en önemli simalarından olan Sa’dî-i Şîrâzî’nin eseri *Gülistân* dünya çapında bir üne sahiptir. Yazıldığı tarihten itibaren zevkle okunan *Gülistân* birçok dile tercüme edilmiş, üzerine çok sayıda şerh kaleme alınmıştır (Kartal, 2001). 1258 yılında kaleme alınan *Gülistân*, mensur kısımlar arasına manzum parçaların dahil edildiği ahlakî hikâyelerden oluşan,

“mukaddime” ve arkasından gelen sekiz bölümden (bâb) meydana gelen bir eserdir. Eserin bâbları şöyledir:

- 1.Bâb: Hükümdarların hâl ve hareketleri
- 2.Bâb: Dervişlerin ahlâkı
- 3.Bâb: Kanaatin fazileti
- 4.Bâb: Susmanın faydası
- 5.Bâb: Aşk ve gençlik
- 6.Bâb: Takatsizlik ve ihtiyarlık
- 7.Bâb: Terbiyenin tesiri
- 8.Bâb: Sohbet adabı

Sa‘dî-i Şîrâzî’nin hayatı okunduğu vakit, gönlünde yeşerttiği iki arzusu olduğu görülür. Birincisi okumak, iyi yerlerde eğitim alabilmek, bilginin sınırlarının son duraklarına kadar ulaşabilmek ikincisi ise dünyayı dolaşıp, yolculuklarla dünyayı keşfetmektir. Ömrünün otuz yılını dünyayı seyahat ederek geçiren Sa‘dî-i Şîrâzî, eserinin içerisinde kendi başından geçenlere, bu seyahatleri sırasında edindiği izlenimlere ve yanından hiç ayırmadığı kitaplarından okuduklarına yer verir. Eser, üslup bakımından olduğu kadar tertip bakımından da eşsizdir. Bölümler oluşturulurken fikirler kısa ve veciz bir şekilde ifade edilmiştir (Yazıcı, 1993).

Dünya kütüphanelerinde sayısız yazma nüshası bulunan *Gülistân*’ın başta Türkçe olmak üzere, birçok şark ve garp dillerine tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Osmanlı medreselerinde Farsça öğretiminin başlıca kaynaklarından olan *Gülistân*’a şerh yazan şarihler, Farsça öğrenen talebelere yardımcı olmayı maksat edinmişlerdir. Bu şerhlerden birisi çalışmamızın konusunu oluşturan Kefeli Hüseyin Efendi’ye aittir.

Hüseyin Efendi, eserin ferağ kaydında bildirdiği üzere, Mekke’de kadılık vazifesinde iken 16 Şevval 1009 (20 Nisan 1601) tarihinde şerhini tamamlamıştır. Eserin müsveddesini dostu Medine kadısı olan Hüseyin bin Rüstem’e bırakmış ve 3 ay sonra vefat etmiştir. Eseri temize çekerek dibacesini de ekleyen Hüseyin bin Rüstem, esere *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* ismini vermiştir.

Kefeli Hüseyin Efendi’nin dostu Hüseyin bin Rüstem, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* hakkındaki görüşlerine eserin dibacesinde yer vermiştir: “*Bu kitâb-ı müste‘âbü müsvedde-i şârihden tebyîz ü taşhîh ve tehzîb ü tenkîh murâd itdükde gördüm Kitâb-ı Gülistân ki destgâhında iştiğâl ve ol minvâl üzre melfûf olmuş bir defter-i bî-mişâldür.*” (Raşit Efendi, nr. 566, 2^a-2^b) *Gülistân* gibi emsaline rastlanılmayan bir şerh olduğundan söz eden Hüseyin bin Rüstem, “*Gülistân*’ın ince manalarını ve tasavvufî gerçeklerini gün yüzüne çıkaran böyle bir şerh daha önce yazılmadı.” diyerek eserin önemini vurgulamıştır. Kefeli Hüseyin Efendi’den önce

şerh yazan şarihlerin isimlerini zikrederek; Lâmi'î, İbn-i Seydî 'Alî, Sürûrî, Sûdî ve Şem'î şerhlerine kıyasla cümlesinden önde ve ileride olan bir değere layık gördüğünü ifade etmiştir. Ona göre bu eser sondan birinci, şeklen en son ortaya çıkmasına rağmen rütbe yönüyle en önde ve en kıymetli olanıdır. Ancak eserin dibace süsünden eksik ve yetim kalışı Hüseyin bin Rüstem'e dokunmuş ve esere elden geldiğince birbirine münasip düşen inciden satırlar ilave ederek bu eksikliği tamamlamaya çalışmıştır (Raşit Efendi, nr. 566, 2^b).

Yazmış olduğu dibacede, Hüseyin Efendi'ye ait olan manzum parçalara da yer vermiş, bunları “*li-münşîhi*”, “*li-müellîfihi*” ibareleriyle yazmıştır. Hüseyin Efendi'nin ele geçmemiş şiirlerine misal olması bakımından kıymetli olan bu şiirlerden örnekler şöyledir:

*“Reşk itme görüp sürh-i pilâvın ümerânuñ
H'ün-ı cigerinüñ eseridür fukarânuñ” (173^b)*

(Emirlerin pilavının kırmızısını görüp kıskanma, (o pilav) fukaranın ciğer kanının eseridir.)

*“Hağ seni ni 'metine ğarğ itdi
Şükrin ammâ ki itmedüñ gitdi” (9^b)*

(Allah seni nimetine boğdu amma sen bir şükrü (bile) etmedin gitti)

*“Figâne başlasam hāmūş olur mürği gülistānuñ
Yanında çeng ü nāyuñ revnağı kalmaz ney-i inbā'nuñ” (2^a)*

(Feryat etmeye başlasam, gül bahçesinin kuşu suskun olur yanındaki haberci neyin, çengin çekiciliği kalmaz.)

Kefeli Hüseyin Efendi'nin dostu Hüseyin bin Rüstem'in yazmış olduğu dibacenin ardından şerh metni gelmektedir. Kefeli Hüseyin Efendi, *Gülistân*'ın ilk satırı olan “*minnet hudârâ*” ifadesi üzerinden şerhine başlar. “*Minnet*” lafzını hem anlam boyutuyla hem de gramer hususiyetleriyle birlikte uzun uzadıya izahını yapar ve kendinden önceki şarihlerin görüşlerinden bahseder. *Gülistân*'ın farklı nüshalarını da ele aldığını belirtir ve nüshaları birbirleriyle mukayese eder. 416 varak 23 satırlı bir şerh olan *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*, Türk-İslam coğrafyasına ait dil, din, kültür, coğrafya, edebiyat, tarih malzemeleriyle farklı alanlara hitap eden oldukça hacimli bir eserdir.

5.1. Eserin nüshaları

Metnin nüshaları üzerine yapmış olduğumuz çalışmalar neticesinde yurtiçi ve yurtdışı olmak üzere 10 adet yazma nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshaların buldukları kütüphane ve numaraları aşağıdaki gibidir:

HM: Hamidiye, Süleymaniye Kütüphanesi numara: 1159'da kayıtlı olan nüshadır. Hüseyin Efendi, eserin ferağ kaydında bildirdiği üzere, Mekke'de kadılık vazifesinde iken 16 Şevval 1009 (20 Nisan 1601) tarihinde şerhini tamamlamıştır. Eserin müsveddesini dostu ve Medine kadısı

olan Hüseyin bin Rüstem'e bırakmıştır. Eseri temize çekerek dibacesini ekleyen ve esere *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* ismini veren Hüseyin bin Rüstem'in elinden çıkmış olan nüshadır. Eser 207 varak 31 satırlıdır.

K: Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi numara: 566'da kayıtlı olan nüshadır. Eser Ali bin Ahmed eliyle 17 Zilhicce 1010 (8 Haziran 1602) yılında tamam olmuştur. Bu nüsha Hamidiye (HM) nüshasında eksik, yazımı unutulmuş satır ve sayfaları ihtiva etmesi yönüyle çok kıymetlidir. Hüseyin Efendi'nin arkadaşına bıraktığı müsveddeyi de gördüğü, Hamidiye nüshasındaki eksikleri tamamlamasından anlaşılmaktadır. Eser, 416 varak 23 satırlıdır.

HP: Hüsnu Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi numara: 955'de kayıtlı olan nüshadır. Hüseyin bin Rüstem'in ilave ettiği dibace bu nüshada yoktur. Eserin ferağ kaydında Ali bin Ahmed eliyle 7 Recep 1022 cuma günü (23 Ağustos 1613) eserin istinsahının tamamlandığı bildirilmektedir. Eser dibace haricinde eksiksiz bir nüshadır 397 varak 27 satırlıdır.

A: Atıf Efendi Kütüphanesi numara: 2180'de kayıtlı olan nüshadır. 354 varak 25 satırlı talik yazıyla yazılmıştır. A nüshası derkenar yönüyle çok eksiktir. Metin içerisinde satır atlamaları vardır. Nüshanın sadece HM ile uyumlu olması bu nüsha üzerinden istinsah edildiğini göstermektedir. HM'deki eksik satır ve sayfalar aynen A nüshasında da karşımıza çıkmaktadır ayrıca HM nüshasında olan bazı satırlar A nüshasında atlanmış ya da yazılmamış kimi yerlerde de özetlenmiştir.

B1: Beyazıt Devlet Kütüphanesi numara: 5562'de kayıtlı olan nüshadır. Ferağ kaydı yoktur, satır sayısı ve yazısı değişiklik gösteren eksik bir nüshadır.

B2: Beyazıt Devlet Kütüphanesi numara: 5468'de kayıtlı olan nüshadır. 253 varak 25 satırlıdır. Ferağ kaydında 1051 (1641/42) yılında tamam olduğu belirtilmektedir. B2 nüshasının dibacesi yoktur, derkenarları eksiktir. Kimi yerlerde özetlenmiş, atlanmış satırlara rastlamak mümkündür.

N: İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi numara: 3243'de kayıtlı olan nüshadır. Ferağ kaydı yoktur. 226 varaktır. N nüshasının dibacesi ve derkenarları eksiktir. Ferağ kaydı yoktur. Yaptığımız incelemelerde noksanlıkların HM ile aynı oluşu bizi, HM nüshasından istinsah edildiği sonucuna ulaştırmıştır.

HCM: Hacı Mahmut Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi numara: 5044'de kayıtlı olan nüshadır. Eksik bir nüshadır. 21 satırlı 118 varaktan oluşmaktadır.

M: Mısır Milli Kütüphanesi Edebî Türkî 66'da kayıtlı olan nüshadır. Bu nüshaya ulaşma şansımız olmamıştır.

Konya Koyunoğlu Müzesi numara: 10734'de kayıtlı görülen nüsha Kefeli Hüseyin Efendi'nin eseri değildir. Sûdî'nin *Gülistân Şerhi*'dir.

Yazma eserin istinsah süreci, mekânı, devri, müstensihlerin ve nüshaların durumu, nüshaların şeceresinin oluşturulmasında göz önünde tutulur. Mısır nüshası (M) haricinde erişebildiğimiz 9 nüshayı incelediğimizde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Elimizdeki nüshalardan istinsah tarihi, müstensihleri ve durumları göz önüne alındığında Kefeli Hüseyin Efendi'nin müsveddesinden temize çekilen ilk nüshanın HM olduğu ortaya çıkmaktadır. Ardından istinsah edilen K nüshasının da HM nüshasını ve müsveddeyi görerek yazıldığı anlaşılmıştır. HM nüshası 1601 yılında, K nüshası 1602 yılında istinsah edilmiştir. HP nüshasının K nüshasıyla aynı müstensihe sahip olması, HP nüshasının da bu gruba dâhil olmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

K nüshasının HM nüshasındaki eksik satır ve sayfaları tamamlayıcı oluşu müstensihlin müsveddeyi gördüğü sonucuna varmamıza yol açmıştır. HM nüshasındaki eksiklikler, satır atlamaları unutulmuş, yazarken gözden kaçırılmış kısımlar K nüshasında yerli yerinde tamamlanmış vaziyettedir. Bu da K nüshasının hem HM hem de müsvedde ile birlikte oluşturulduğu izlenimini güçlendirmektedir.

Bu veriler ışığında, eserin tenkitli metni Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi (K) numara: 566'daki nüsha esas alınarak Hamidiye (H) ve Hüsnü Paşa (HP) ile birlikte kurulmuştur.

5.2. Eserin serh tekniği

Şarih eserinde, geleneksel serh anlayışına bağlı kalarak, metnin en doğru şekilde Türkçeye aktarımını öncelikli hedeflemiştir. Bunun yanında ele alınan eserin gramer özellikleri, sahip olduğu söz varlığı ve içerdiği edebî bilgiler yönünden çeşitli değerlendirmelere de yer vermiştir. Hüseyin Efendi'nin serh tekniğini şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

Şarih, serh edeceği *Gülistân* metnini, serhine parça parça ilave eder. Serh edeceği metni, serhine eklerken bazen bir cümleyi, bazen cümlenin bir kısmını, bir beytin tamamını veya bir mısraın yarısını ilave ederek serh etmiştir. Bu şekilde parçalara ayırmasındaki yegâne sebep ise serh edilecek kısmın zorluk kolaylık derecesidir. İzahı güç olmayan cümleleri bütünüyle yazarken, izahında müşküller gördüğü satırları kelime kelime incelemeye tabii tutmuştur. Eserden bir örnek verecek olursak:

“ کرم بین و لطف خداوندکار *Hudāvendigāruñ ya 'nī Haq Te 'ālānuñ luṭf u keremini gör. Hudāvend şāhib dimekdür kār kāf-ı 'arabī ile iş ma'nāsınadur aşda terķib-i izāfidür şāni '-i 'ālem dimekdür ḥiffet maqşūd olup sükūn-ı dālla isti 'māl olunur.*” (19^a)

Görüldüğü üzere şarih, öncelikle bütün bir mısraın çevirisini yapmış, daha sonra detaylandırmak istediği “*hudāvend*” kelimesi üzerinde durarak izahını genişletmiştir.

Bazen *Gülistân* metnini ilave ettikten, bazen de kelime ve terkiplerin anlamları üzerinde durduktan sonra Türkçe tercüme yer vermiştir. Eğer kelime ve terkiplerin izahından sonra anlamı veriyorsa “ya‘nî” kelimesiyle bağlantı kurarak çeviri cümlesini yazmıştır. Örnek olarak:

“*Vülât*, *kuzât* vezni üzeredür *vâlî'nüñ cem'idür* **ya'nî** *eṭrâf ü eknâfda ve memâlik-i maḥrûsesinde olan hâkimlerinüñ devletlerin ziyâde eyle.*” (27^b)

Kelime ve terkipleri, metinde geçtiği sırayla ele almış, bunların lügat manaları üzerinde dururken; yeri geldikçe Türkçe ve Arapça karşılıklarını yazmış, verdiği anlamların doğruluğunu göstermek için de *Arapça ve Türkçe lügatlerden yaptığı alıntılarla görüşünü desteklemiştir*:

“*Kemâl Pâşâzâde merhûm Daḳâyıku'l-Haḳâyıḳ*'ında *ḳavl-ı mezbûri redd ü tezyîf itmişdür murâdı olan görsün.*” (68^b)

“*Hadd-ı zâında miskîn faḳîrden bed-hâldür dimişler Şihâh-ı Cevherî*'de mezkûrdur.” (26^a)

Aynı konuların tekrarlanması durumlarında ise “*zıkr olunmuşdur, beyân olunmuşdur*” diyerek tekrara düşmenin önüne geçmiştir.

“*Sîret revîş ma'nâsınadur nitekim muḳaddemâ beyân olundu.*” (64^b)

Eser içerisinde geçen beyitlerin izahında veya konuya uygun düştüğünü fark ettiği durumlarda aynı minval üzere yazılmış başka şairlerin eserlerinden Arapça, Farsça ve Türkçe örnek beyitler ilave ederek anlamı pekiştirmeyi hedeflemiştir:

Selikî:

“*Arz-ı hâl itmege câna seni tenhâ bulamam*

Seni tenhâ bulıcaḳ kendümi aṣlâ bulamam” (152^b)

Âhî:

“*Câhilüñ faḳri cem'-i mâl iledür*

Ârifüñ 'izzeti kemâl iledür” (222^b)

İmâm-ı Şafî :

“*وَعَيْنُ الرِّضَا عَنْ كُلِّ غَيْبٍ كَلِيَّةٌ*

وَلَكِنَّ عَيْنَ السُّخْطِ تُبْدِي الْمَسَاوِيَا” (241^b)

(Rıza gözü, ayıplara karşı kördür. Kem göz ise çirkinlikleri gösterir.)

Nizâmî, *Mahzenü'l-esrâr*:

“*شاد بر انم که دل ماغمیست*

آمنن غم سبب خر میست” (108^b)

(Gönlümde gam duyduğum zaman sevinirim; çünkü gam sevinç müjdesi getirir.)

Şarih, şerh ettiği metnin, farklı nüshalarını görmeyi de ihmal etmemiştir. Farklı nüshalarda bulunan, ancak esas nüsha olarak kabul ettiği nüshada bulunmayan ibareleri “*ba'z -1 nüsaḳda vâḳi' olmuş*” şeklinde belirtmiş ve böylece bir nevi edisyon kritik yapmıştır:

“*Ba'z-ı nüsaḳda pâdişâhân yerine şâhidân vâki' olmuşdur.*” (292^a)

“Ba‘z-ı nüsaḥda melāmet yerine nasīhat vāki ‘olmuşdur.” (294^b)

Şarih, eserinde anlatımı güçlendirmek, konuyu okuyucuya anlatırken fikrine destek bulmak, kanıt göstermek maksatlarıyla çok sayıda esere göndermeler yapmış; *Kur’ân-ı Kerîm*’e, hadis-i şeriflere iktibaslarla bulunmuştur:

“*Hadīs-i şerîf: القناعه كنز لا ينفد*³ *muktezāsınca*” (6^a)

“*Nitekim Qurān-ı ‘azîmde Hazret-i Nūh nebî ‘aleyhi’s-selām hakkında vārid olmuşdur:*

” *4 إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا*” (12^a)

Şarih, önemli gördüğü hususlarda muhatabını; فتأمل (Fete’emmel) “düşün, incele”, فتدبر (Fetedebber) “düşün”, فافهم (Fefehm) “anla” gibi Arapça ikaz ibareleriyle uyarmıştır. Ayrıca şerhini zenginleştirmek için; Arapça ve Farsça deyim, atasözü, kelâm-ı kibâr gibi ifadelerle de yer vermiştir:

“*Nitekim dimişler: جراحات السنان لها التئام ولا يلتام ما جرح اللسان*” (232^b)

(Mızrak yarası onulur, dil yarası onulmaz.)

Şarih, kendisinden önce yazılmış olan *Gülistân* şarihlerinden: Seydî ‘Alizāde, Sürûrî, Sûdî, Şem‘î, Lâmi‘î, Emîr Çelebî, Molla Yemîn şerhlerine çeşitli vesilelerle göndermeler yapıp kendisinden önce yazılmış *Gülistân* şerhlerine vakıf olduğunu okuyucusuna göstererek ilmî bir tutum sergiler:

“*Tevārîḥ-i muhtelifenüñ tafşîli Seydî ‘Alizāde ve Lâmi‘î şerhlerinde mezkûrdur.*” (41^b)

Şarih, kendisinden önce *Gülistân*’ı şerh eden şarihlerin görüşlerini değerlendirip; yanlış olduğuna kanaat getirdiği mevzulara ise reddiyeler yazmıştır. Reddiyeler, Osmanlı döneminde özellikle şerhler içerisinde kendisine yer bulan edebî tenkidin ilk örnekleridir. Hüseyin Efendi, reddiyelerini yazarken eleştirdiği şarihlerin eserlerinden alıntılar yapmış ve yaptığı alıntılar üzerinden reddiyelerini belirterek eserinde ilmî bir tavır sergilemiştir. Eserde; gramer ve imla kurallarına, kelime ve kelime gruplarına verilen anlamlara, belagat ve retorikle ilgili konulara ve farklı nüshaların değerlendirilmesine dair reddiyeler yer almaktadır. Yazılmış reddiyelerden örnekler aşağıdaki gibidir:

“*Bu beytüñ ma‘nāsında ya‘nî ziyāde bed-şekl olduğüniçün seni kimse bir yere naḫş eylemez diyen şāriḥ ma‘nā-yı maḫşūda vāşıl olmamış. (Redd-i Sūdî)*” (274^a)

“*Nāy‘i boğaz ma‘nāsına ḥaml iden ‘abeş itmiş. (Redd-i Sūdî, Şem‘î)*” (322^b)

“*Ba‘z-ı şurrāḥ nüshā-ı āḥîre zāhir ve evlādur dimiş zāhir budur ki nüshā-i evvelî evlādur. (Redd-i Seydî ‘Alizāde)*” (191^b)

³ Hadis-i şerîf: “Kanaat tükenmez hazinedir.”

⁴ Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ 17/3: “Doğrusu Nuh, çok şükreden bir kuldu.”

6. Sonuç

Mesnevilerden kasidelere, tasavvufî eserlerden belagat ve retorik kitaplarına kadar geniş bir konu dağılımına sahip olan şerhler, Klasik Türk Edebiyatı bünyesinde ağırlıklı olarak Arap ve Fars dillerine ait eserlere yazılmıştır. Dil ve edebiyat öğretiminde önemli bir yere sahip olan şerhler, Osmanlı medreselerinde okutulmuş; söz konusu Fars dili ve edebiyatının öğretimi olduğunda ise Sa'dî-i Şîrâzî'nin dünya çapında bir üne sahip *Gülistân* isimli eserine yazılmış şerhler, talebelerin temel başvuru kaynakları olmuştur.

Şerhlerin klasikleşip, revaç bulduğu 16. yüzyılda *Gülistân*'a yazılan son şerh, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*'dır. Bu eser, devrinin âlim ve fazıl kişilerinden olan Kefeli Hüseyin Efendi'nin kaleminden çıkmıştır. Hüseyin Efendi; güzel sesli, hoş sohbet ve nüktedan bir şahsiyettir. Arapça, Farsçayı edebiyatlarıyla öğrenmiş, hadis, tefsir, fıkıh ve diğer dinî ilimlerle birlikte matematik, mantık, astronomi ve musîkîyle de iştiğal etmiş ve bu alanlarda kendisini iyi yetiştirmiştir. Çok sayıda eseri olan Hüseyin Efendi, vefatından hemen önce *Gülistân*'a yazmış olduğu şerhini tamamlamıştır.

Geleneksel şerh anlayışına bağlı kalan Hüseyin Efendi, metnin en doğru şekilde Türkçeye aktarımını yapmayı amaçlamış ve bunu yaparken gramer özellikleri, söz varlığı ve edebî bilgiler yönüyle değerlendirmelerde bulunmuştur. Eser, dil ve edebiyata dair sunduğu bilgilerin yanında farklı alanları ilgilendiren Türk âdet, gelenek-görenek ve günlük hayata dair bilgiler sunan zengin bir kaynaktır.

Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân, 16. yüzyılda bir eseri incelerken takip edilen edebî yol ve yöntemleri biz araştırmacılara göstermesi, yazıldığı yüzyılla ilgili gramatikal ve etimolojik bilgiler vermesi yönüyle dikkate değerdir. Ayrıca günümüzde kullanılmayan veya unutulmuş Türkçe kelime, deyim ve tabirlere yer vererek sözlük çalışmalarına katkı sağlayacak bilgiler ihtiva etmektedir.

Kaynakça

Aksoyak, İ. H. (2004). Kefeli Hüseyin Râz-nâme, *Sources of Oriental Languages and Literatures* 62, Harvard: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University.

Atay, H., Atay, İ. ve Atay, M. (1968). *Arapça-Türkçe Büyük Lûgat*: Cilt 2. Ankara: Hilal Matbaası.

Çavuşoğlu, M. (2006). *Divanlar Arasında*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Dağlar, A. (2007). Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir. *Turkish Studies*, 2(2) (Osman Nedim Tuna Armağanı), 161-178.
- Kartal, A. (2001). Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* İsimli Eseri'nin Türkçe Tercümelere. *Bilig*, 16, Kazakistan: Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi, Kış, 99-125.
- Kortantamer, T. (1994). Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi. *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VIII, 1-10.
- Kökrek, M. (2016). Kefevî Hüseyin Efendi'nin Vefât Yeri, Tarihi ve Şâhidesi Hakkında. *Türk Dünyası Tarihi Kültür Dergisi*, Nisan, 25-28.
- Kâtip Çelebi. (1971). *Keşfü'z-Zünûn*, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Nev'îzâde Atâyî. (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-şakâ'ik* (Hazırlayan: Dr. Suat Donuk), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Okuyucu, C. (1994). *Cinânî Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazıcı, T. (1993). "Sa'dî" mad. *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 36-40.
- Yılmaz, O. (2012). *Gülistân Şerhi-Sûdî-i Bosnevî*. İstanbul: Çamlıca basın-yayın.